

PERFORMANS U SOCIJALIZMU: IZMEĐU RAZOTUĐENJA I DISTOPIJE

(Branislav Jakovljević: *Umetnost odluke: Performans i samoupravljanje u Jugoslaviji 1945–91*, prevela s engleskog Irena Šentevska, Orion Art, Beograd, 2019)

Kulturna istorija socijalističke Jugoslavije kao istraživačka tema ne gubi na aktuelnosti u akademskim krugovima Zapadne Evrope i Severne Amerike. Dok je politički interes za region tokom jugoslovenskih ratova devedesetih bio na vrhuncu, do kraja druge decenije 21. veka on se gotovo sasvim izgubio. U isto vreme akademsko proučavanje postaje sve intenzivnije, sa sve značajnijim i obuhvatnijim rezultatima. Nesumnjivo je da upravo otklon od politički i medijski uslovljenih pojednostavljanja i stereotipnih narativa ide naruku uravnoteženim, multifaktorski postavljenim akademskim istraživanjima. To se ponajmanje odnosi na historiografiju, a najpre na studije kulture, književnosti, filma i pozorišta, gde se pokazuje da je kultura socijalističke Jugoslavije, zahvaljujući njenim društveno-istorijskim specifičnostima, više nego zahvalan poligon za analitičko prevazilaženje hladnoratovskih dihotomija. Među novijim publikacijama iz tog usmerenja izdvaja se studija Branislava Jakovljevića, profesora teatrologije na američkom Univerzitetu Stenford. Knjiga *Umetnost odluke* srpski je prevod izvorno na engleskom objavljene studije *Alienation Effects: Performance and Self-Management in Yugoslavia 1945–91*, (Ann Arbor, University of Michigan Press, 2016), koja je autoru u SAD donela nagrade *ATHE 2017 Outstanding Book Award* i *Joe A. Callaway Prize for the Best Book on Drama or Theater 2016/17*.

Jakovljevićeva studija nije istorijski pregled umetničkog performansa u socijalističkoj Jugoslaviji. Autorovo izlaganje koncentrisano je oko pojedinih izvedbi ili umetničkih dela i fenomena koji su karakteristični, amblematski ili simptomatični za pojedine istorijske faze, a između njih se povlače analogije ili ustanovljuju razlike. Centralni deo knjige podeljen je na tri poglavlja – „Telopis“, „Sintaktički performans“ i „Siroti i inokosni“ – a prethodno su u uvodnom odeljku „Socijalizam i društvenost“ osvetljena tri centralna pojma: samoupravljanje, otuđenje i performans. Filozofsko-teorijski kompleks otuđenja je u toj konstelaciji ključan i predstavlja analitičku spojnicu između projekta samoupravljanja u socijalističkoj Jugoslaviji, s jedne, i izvođačkih umetnosti i performansa s druge strane. S tim u vezi je bazična teorijska distinkcija između Marksovog pojma *Entfremdung* u vezi s procesom rada i Brehtovog *Verfremdungseffekt*-a u pozorištu. U toj dvostrukoj, društveno-političkoj i umetničkoj provenijenciji pojma otuđenja leži opravdanje za Jakovljevićevo supostavljanje i kontrastiranje društvenih formi samoupravljanja s umetničkim performansom. Tačka pre-

seka dve glavne teme studije krije se u tome što je proklamovani ili podrazumevani cilj kako projekta samoupravljanja tako i umetničkog performansa, prevazilaženje i otklanjanje društvenih i individualnih efekata otuđenja. Tu se pokazuje da sfere njihove delotvornosti (ili barem željene delotvornosti) nisu strogo odeljene: prevazilaženje otuđenja kroz radničko samoupravljanje ima posledice u sferi kulture i umetnosti, kao što performansi angažovanih umetnika računaju unapred s političkim i društvenim konsekvencama svojih radova.

Iako redosled pojmova u naslovu knjige sugerise nadređenost performansa u odnosu na samoupravljanje, stvari u studiji drugačije stoje, jer na političko-društvenim i teorijskim aspektima samoupravljanja gotovo da leži više autorskog interesa i analitičkog napora nego na umetničkoj produkciji. Ali to nije nedostatak ili metodološka omaška studije, naprotiv, to bi se najpre moglo tumačiti kao posledica imanentnih datosti predmeta proučavanja na analizu: još jednom se, naime, potvrđuje preduslovljenost intelektualnog i umetničkog života političkim kontekstom. Jakovljević s tim u vezi ocrtava dekadnu istoriju društvene realizacije koncepta samoupravljanja u Jugoslaviji: od faze napuštanja sovjetskog modela planske privrede (pedesete) i izgradnje socijalističke tržišne ekonomije i „integralnog samoupravljanja“ (šezdesete), preko konzervativnog zaokreta u smeru birokratizacije sistema i „udruženog rada“ (sedamdesete), do ekonomske i društvene krize i degradacije političkog subjekta radnika (osamdesete). Tako shvaćena i predstavljena, istorija radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji kreće se putanjom klasične dramaturške strukture uspona i pada, s peripetijom koja se u ovom slučaju jasno može prepoznati u studentskom protestu iz 1968.

Kod određenja performansa Jakovljević se najpre poziva na umetničke prakse participativnog karaktera, krećući se po granici koja istovremeno razdvaja i spaja umetnički angažman i društveni aktivizam. Umetnost se pomera od sfere simboličkog ka posredno ili neposredno delatnim intervencijama u društveni i politički život, težište je na umetničkom procesu, a ne na umetničkom delu kao dovršenom objektu. Autor za različite faze samoupravljanja u Jugoslaviji u analizu uvodi performanse koje smatra egzemplarnim. Tako polazi od masovnih proslava Dana mladosti, koje pokriva pojmom socijalističkog baroka. Paralelno s tim analizira prvu privatnu izvedbu Beketovog komada *Čekajući Godoa* u Beogradu 1954, kao model protoperformansa. U širem okviru Jakovljević opisuje kako je početak pedesetih, nakon geopolitičkog preokreta iz 1948, u sferi umetnosti doneo prelaz sa socijalističkog realizma na socijalistički estetizam. Kasnije u fokusu istraživanja stoje odabrani nastupi, izložbe ili performansi konceptualnih umetnika iz Ljubljane, Zagreba i Beograda od početka sedamdesetih do početka devedesetih, među kojima su Raša Todosijević, Era Milivojević, Marina Abramović, Zoran Popović, Mladen Stilinović, kolektiv *Neue Slowenische Kunst*, Goran Đorđević.

Centralno mesto u studiji imaju događaji iz 1968, delimično na globalnom, a primarno na jugoslovenskom planu. Pobuna beogradskih studenata nije samo hronološki u centru – na pola puta – istorijskog perioda koji Jakovljević proučava, to je pre svega tačka preseka ključnih društvenih tendencija i ideoloških narativa, političkog oportunitizma i angažovane umetničke prakse koje su od značaja za studiju. Studentsku pobunu autor čita ne samo kao

protestni poziv političkim strukturama da se ostane na kursu radničkog samoupravljanja, već tu pobunu po sebi tumači kao izraz nepatvorenog duha integralnog samoupravljanja. Jakovljeviću bi se u prikazu i analizi beogradskih događaja iz 1968. s jedne strane mogla zameriti esencijalizacija, pa eventualno i idealizacijske crte u oslikavanju kolektivne figure studenata u protestu kao političkog subjekta. To, međutim, u krajnjoj liniji ostaje bez uticaja na autorove zaključke koji se prevashodno kreću u pravcu efekata koji su reakcije vlasti na studentsku pobunu imale na potonji razvoj društva, pre svega na planu zakonsko-birokratske razgradnje integralnog radničkog samoupravljanja u smeru tzv. udruženog rada i potom na efekte tog zaokreta na intelektualni život i umetničku produkciju.

Na naličju Jakovljevićevog istraživanja odnosa performansa prema društvenoj zbilji ocrtava se linija istorije jugoslovenske intelektualne, pre svega filozofske scene, koja se dobrim delom preklapa s različitim fazama u recepciji Marksovog dela: period do raskida sa SSSR-om, potom emancipacija od doktrinarnog staljinističkog dijalektičkog materijalizma (pre svega u radovima filozofa okupljenih oko časopisa *Praxis*), do konzervativnog zaokreta nakon 1968. koji je ozvaničen u Ustavu iz 1974. Posebna vrednost studije su intelektualne biografije pojedinih aktera javnog života, sažeto predstavljene u digresijama ili fusnotama, koje grade potpuniju sliku epohe, pre svega s obzirom na društveni prelom nakon 1989: to se odnosi na jugoslovensku umetničku i intelektualnu emigraciju iz devedesetih ili na oportunistam nekadašnjih komunističkih intelektualaca i političara koji kasnije pružaju podršku nacionalističkim pokretima.

Kada je reč o književnosti naznačenog perioda, ona takođe nalazi svoje mesto u Jakovljevićevoj studiji, ali ipak ostaje na rubovima autorovog interesovanja. Na primer, aferu u vezi s Kišovom *Grobnicom za Borisa Davidovića* autor izdvaja iz književne arene i tumači je kao simptom konzervativnog zaokreta državne politike nakon protesta iz 1968. Prema tom tumačenju, Kiš je svojom poetikom, odvajajući „stvaralaštvo od pojma autentičnosti“, makar i nenamerno, razobličio „neselektivnu potrebu ideologije za autentičnošću kao osnovu za njenu legitimizaciju“, ideologije koja u procesu samoodržanja „lako zameni klasu za naciju“, što se ubrzo obistinilo u društvenoj realnosti Jugoslavije. Drugi intrigantni primer nalazi se u odeljku gde su uporedno analizirani slovenački i srpski postmodernizam. Autor tu poredi Pavićev *Hazarski rečnik* s pozorišnim projektom umetnika iz kruga NSK, *Krštenje na Savi-ci*, izvedenim u Ljubljani 1986, a baziranim na Prešernovoj nacionalno-romantičarskoj pomei. Iako pripadaju različitim umetničkim medijima, zajedničko za oba slučaja je „spektakularna forma“, kao i centralna tema pokršćavanja nacionalnog kolektiva. Ali dok se s jedne strane radi o neoavangardistički izvedenoj parodiji romantičarskog tekstualnog predloška i subverzivnoj mimikriji – zaključuje Jakovljević – u Pavićevom slučaju se formalna sredstva barokne književnosti reaktualizuju u romanu koji „ne samo da afirmiše nacionalni identitet, već upozorava na smrtnu pretnju od njegovog gubitka“.

Metodološki aparat studije počiva na poststrukturalističkom teorijskom eklekticismu, pri čemu se autor pre svega oslanja na Benjamina, Lakana, Deleza i Žižeka. Vrednost Jakovljevićevog istraživanja ogleda se u analitički produktivnom balansiranju između ocrtavanja društvenog konteksta i detaljne analize pojedinih umetničkih dela i performansa, ali

i drugih neumetničkih društvenih artefakata, kao na primer pri kritičkoj diskurzivnoj analizi jezika i stila zakonskih tekstova, što je označeno kao „poezija ideologije“. Studija *Umetnost odluke* profitira pre svega od autorove biografski uslovljene dvostruke perspektive u odnosu na predmet istraživanja: prva je insajderska, a druga akademski distancirana. Kako je do sredine devedesetih živeo u nekadašnjoj Jugoslaviji, autor suvereno i neposredno poznaje društveni kontekst i umetničku scenu o kojima piše (mnoge umetnike i istoričare umetnosti poznaje lično, pa u studiju uključuje i lična svedočenja), ali budući da već tri decenije deluje u kontekstu američke akademske zajednice i knjigu izvorno objavljuje u tom okruženju, to je istraživanju obezbedilo izmaknutost iz originalnog konteksta. Na primer, s jedne strane Jakovljević se oslanja na *insajderske* radove iz istorije jugoslovenske umetnosti (J. Denegri) ili sociološke studije o samoupravljanju (N. Jovanov), dok se sa druge poziva na anglofone akademske radove iz teorije performansa (J. McKenzie) ili iz istorije socijalističke Jugoslavije (S. Woodward), kao i na novije francuske studije iz sociologije kapitalizma (L. Boltanski i E. Chiapello).

Ta dvostruka teorijska fundiranost i analitička dvosmernost studije rezultira pre svega u produktivnoj mogućnosti otklona od dominantnih narativa u oba konteksta: kritičnost prema poznosocijalističkom izneveravanju i suzbijanju izvornog koncepta samoupravljanja i njegovog višestrukog emancipacijskog potencijala, ali i kritičnost prema kako hladnoratovskim, tako i kasnijim instrumentalizacijama i negativnim interpretacijama tog koncepta s ciljem osporavanja i ukidanja svake alternative neoliberalnom kapitalizmu. Tu se u studiji dolazi do granice za koju bi se moglo tvrditi da akademski rad odvaja – ili ga upravo spaja – s diskursom koji se ovde, analogno autorovom viđenju umetničkog performansa kao participativne prakse, može označiti kao participativna akademska praksa ili, drugim rečima, kao društveno osvešćeni i angažovani akademski rad. Pre svega to važi za pozitivan autorov odnos prema konceptu „integralnog samoupravljanja“ kakav prepoznaje u primeru socijalističke Jugoslavije od sredine pedesetih do sredine šezdesetih. Za Jakovljevića je taj koncept – moglo bi se zaključiti – jedna ne sasvim nemoguća utopija, i to kao opozicija ne samo postjugoslovenskim nedovršenim i neregulisanim (post)tranzicionim kapitalizmima, već i na globalnom nivou, kao protivteža i mogući put transformacije neoliberalnog kapitalizma ekonomski privilegovanih zemalja.